

Витоки інституту міжнародно-правового визнання держав

М. В. ТОПІЛЬНИЦЬКИЙ

*ад'юнкт кафедри конституційного та міжнародного права
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка*

Проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії, призвело до активізації етнічних спільнот, які прагнуть незалежності, виходячи за межі культурно-національних автономій. У зв'язку з цим закономірним є розвиток процесів самоідентифікації у світі (соціально-психологічний процес усвідомлення соціальною групою своєї тотожності, єдності всіх членів на основі будь-яких ознак) та прагнення до самовизначення представників етнічних спільнот, які раніше мирно співіснували в межах автономій у складі існуючих держав [8, 3].

У сучасних умовах актуальним стало дослідження питань, пов'язаних з основоположними принципами міжнародного права і тих його інститутів, які сприяють виходу на міжнародну арену нових держав.

Держава є носієм державного суверенітету, саме вона виступає основним суб'єктом міжнародного права, опосередковує і контролює величезну кількість взаємозв'язків між усіма іншими учасниками міжнародних відносин. Ця правова категорія лежить в основі інституту міжнародно-правового визнання держав, який є безпосереднім об'єктом нашого дослідження. У зв'язку з цим жодне сучасне суспільство не може існувати без утворення держави, яка об'єктивно необхідна для організації його внутрішнього і міжнародного життя, тобто наявності суверенітету. Як суб'єкт міжнародного права суверенна держава не може повноцінно існувати без її міжнародно-правового визнання як рівноправного учасника міжнародного співтовариства.

Неможливо точно визначити часові та просторові межі виникнення інституту міжнародно-правового визнання держав, оскільки це мало свої особливості в різних куточках світу. Але слід зазначити, що його витоки походять із давніх часів.

Від започаткування первісних міжнародних контактів людських суспільств, а згодом і з розширенням сфери міжнародних відносин, виникла необхідність у чіткому визначенні меж власної юрисдикції. Це перш за все стосувалось територіального поширення влади і породжувало проблему визначення статусу різних територій. Територіальні питання досить тісно пов'язані з інститутом міжнародно-правового визнання держав. Територіальні конфлікти між державами Стародавнього світу виникали через боротьбу за більш вигідні в економічному плані землі або за контроль над торговельними шляхами з одного боку, і за розширення чи встановлення в певних межах державних кордонів з іншого. Виникла потреба визначення процедури вирішення подібних конфліктів, встановлення статусу територій і визнання верховенства влади (юрисдикції), формулювання чітких правил і процедури їх встановлення. Як зазначає український дослідник історії міжнародного права О. В. Буткевич: «На Стародавньому Сході визначенню кордонів приділялось першочергове значення в договорах і царській

документації. А в листах щодо поточних відносин найбільш частою згадкою є територія» [1, 255].

Договори у формі мирних угод у давнину містили елементи міжнародно-правового визнання держав, але в більшості випадків сторонами договору виступали монархи, а відтак договір констатував владу монарха над певною територією. Елементи інституту міжнародно-правового визнання держав зустрічаються в договорах і імператорській документації Стародавнього Китаю.

Так, договір 162 р. до нашої ери оголошував Хань і Сюнну сусідніми рівноправними державами [6, 32]. Договір відкрив нову сторінку в міждержавних відносинах Стародавнього Китаю.

Є два основних типи відносин між державами, що характеризували цивілізацію Стародавнього Китаю: перший тип — рівноправність держав, забезпечений «клятвеними договорами», укладеними перед духами, другий тип — наявність заручників. Це звичайна форма у відносинах Ханьської імперії із сусідніми країнами. Заручники свідчили про те, що країни, з яких вони походять, підкоряються імператору.

Наприкінці II ст. у Ханьській імперії спалахнуло повстання «жовтих пов'язок». Повстанці виступали проти несправедливих порядків «Синього неба» (символ імперії Хань). Жовті пов'язки символізували «Жовте небо» — державу загального добробуту. Стотисячні лави повстанців кілька років воювали з імперською армією. Нарешті повстання придушили, але сили імперії Хань також були виснажені.

Відповідно до офіційної ідеології Стародавнього Китаю зазначених періодів, тільки Серединна імперія мала ознаки суверенної держави. В той час, як і всі інші держави, що оточували імперію, не визнавалися рівними. Відповідно до цього вважалося, що тільки перші сім держав не потребують визнання з боку імперії. Всі інші нерівноправні державні утворення мали бути визнані імператором. Якщо визнання потребувала «варварська держава», то вона могла набути державного статусу лише в разі згоди її правителя та увійти до складу імперії як її частини. Така практика є характерною для періоду імперії Чжоу (1122-256 рр. до н. е.). На той час на території Китаю існували сім великих державних утворень та безліч дрібних. Ситуація змінюється лише у 220 році, коли Ханьська імперія розпалася на три нових державоподібних утворення: Вей — на півночі; Шу — на південному заході; У — на низових землях Янцзи, в яких стали активно розвиватися феодалні порядки. В цей період, період панування міжусобиць, поряд із конфуціанською доктриною виникає думка про можливість існування політично та юридично незалежних держав [6, 36].

Як зазначає М. Хаддурі, «кожна цивілізація прагнула розвинути в собі спільноту політико-правових одиниць — сім'ю країн, у той час як взаємовідносини між ними регулювалися низкою заснованих на звичаях норм і практик, а не бути однією країною з одним органом влади та однією системою права» [3, 21]. Оскільки в цьому випадку йдеться про об'єднання державоподібних утворень у «сім'ю країн», то вже можна говорити про існування певних елементів інституту визнання між членами «родини» та претендентами на вступ до вже існуючої «сім'ї».

Яскравими прикладами становлення та розвитку інституту міжнародно-правового визнання держав є міжнародні договори Стародавнього Єгипту. Напри-

клад, договір, укладений близько 1300 р. до н.е., між царем Хаттушілем та Рамзесом II. З часом розширювалася сфера міжнародно-правового регулювання договорів між державними утвореннями, до якої можна віднести: тимчасові союзи, кордони, шлюби тощо [7, 24]. Цей договір має особливе значення для встановлення історичних передумов виникнення інституту міжнародно-правового визнання держав Стародавнього Єгипту, оскільки не можливе досягнення миру між державами, про що йшлося в тексті договору без двостороннього визнання.

На території Стародавнього Сходу не існувало визначення принципу рівності суб'єктів міжнародного права. Характерним для Стародавнього Сходу був теократичний і кастовий устрій держав, якого не знала Європа.

З усіх держав, які прийнято відносити до Стародавнього Сходу, найтипівіші риси теократичної держави мала Індія. Виникнення перших державних утворень на території сучасної Індії належать до кінця II — початку I тисячоліття до нашої ери. Природні багатства Індії приваблювали як завойовників, так і торговців, що привело до розвитку міжнародних відносин, які стали характерними для країн Далекого Сходу та одним із вирішальних чинників становлення та розвитку інституту міжнародно-правового визнання держав [2, 1].

В Індії правила на основі священних Законів Ману. У зв'язку з кастовим устроєм Закони Ману забороняли під страхом жорстоких покарань будь-які стосунки з іноземцями, проте вони містили у собі настанови і приписи щодо гостинності для іноземців, що надавало релігійного відтінку актам визнання. Можна констатувати, що в ті часи в Індії набули розвитку норми посольського права [7, 32]. Що є, як ми знаємо, одним із існуючих видів «мовчаного визнання» держав — підтримання з державою дипломатичних відносин. Інші народи Стародавнього Сходу — перси, іудеї, фінікійці — керувалися у міжнародних відносинах такими ж поняттями, що й індуси.

Розвиток відносин у Стародавній Греції багато чим відрізнявся від країн Стародавнього Сходу, що вплинуло на розвиток міжнародного права та інституту міжнародно-правового визнання держав. Як у розумінні, так і в практиці визнання суб'єктів міжнародного права стародавні греки виходили із зовсім інших уявлень, їх основою було вчення про поліс, як самостійну територіальну і політичну одиницю, громадянами якої мали право бути лише вільнонароджені. Тільки вони користувалися всією повнотою прав та обов'язків.

У галузі міжнародного права для Стародавньої Греції періоду I тисячоліття до нашої ери вже чітко виділялися право війни й посольське право. Говорячи про посольське право Стародавньої Греції, слід підкреслити, що греки не знали інституту постійного дипломатичного представництва. Посольства найчастіше були одноразовими і вирішували конкретні проблеми [4, 4-8]. Це дає можливість говорити про існування в міжнародному праві Стародавньої Греції елементів визнання *ad hoc* (визнання на певний випадок).

Особливо цікавою є багатотисячолітня практика Римської держави, яка мала свої особливості у сфері міжнародних відносин. Стародавній Рим і особливо римське право відіграли, на думку багатьох учених, визначну роль у побудові сучасної доктрини міжнародного права.

Стародавній Рим об'єднав усі існуючі тоді держави під своєю верховною владою. Політична історія репрезентує дві істотно різні епохи, названі періодом ре-

спубліканського правління і періодом імперії. Ці два періоди не схожі між собою як за структурою державного апарату, так і за соціальним характером, що знайшло відображення і в міжнародних відносинах Риму [2, 1].

За часів Республіки найважливіше значення для розвитку міжнародних відносин мали угоди римлян з іншими народами. Зовнішні відносини й укладення договорів належали до компетенції народних зборів і сенату. Але остаточне рішення з цих питань виносилося на зборах. Так, з дружніми народами укладалися мирові угоди. Проте з плином часу ставало дедалі більше нерівноправних договорів. Тут можна прослідкувати наявність елементів визнання *ad hoc*, аналогічного тому, що ми розглядали у Стародавній Греції. Це є результатом наслідування правових концепцій Стародавньої Греції.

За доби Київської Русі (IX–XIII ст. ст.) елементи інституту міжнародно-правового визнання держав мали місце у договорах 907, 911 та 945 рр. між Візантією та Руссю. Торговельні відносини між Візантією та Київською Руссю здавна відзначалися жвавістю. Укладення міжнародних договорів мало на меті надати відносинам між цими державами постійного мирного характеру, надати їм відповідну форму для запобігання випадків виникнення суперечностей, які природно виникали вже через великі культурні розбіжності. До того ж греки мало довіряли войовничим русинам, у зв'язку з чим за допомогою різних дипломатичних нюансів всіляко намагалися гарантувати спокій своїй країні. Руські послы та купці (гості), приїжджаючи до Константинополя, одержували від візантійського уряду особливе утримання, а саме «слібне» для послів на час їх перебування у місті та «місячину», згідно зі ст. 2 Міжнародного договору 945 р. [5, 59-60]. З метою уникнення можливості проникнення ворожого війська уряд Візантії вимагав від купців особливі «печатки», а згодом «грамоти» від Великого Князя. Якщо зазначене не пред'являлося — застосовувався арешт.

Крім того, слід звернути увагу на договори між князями XIV–XV століть, в яких були наявні елементи інституту міжнародно-правового визнання держав. За змістом ці документи визнавали незалежність кожного політичного утворення.

Враховуючи той факт, що елементи інституту міжнародно-правового визнання держав зустрічалися в окремих правових системах давнини, але в цілому визнання держав не мало широкого застосування. В першу чергу це пов'язано з тим, що тоді для переважної більшості людства типовою формою правління була імперія. За такої форми державного устрою не було ніякої зацікавленості діяти в межах міжнародної системи, імперії прагнули бути основою міжнародної системи, а відтак не потребували міжнародно-правового визнання.

Хоча визнання не надає якогось особливого правового статусу або правоздатності державі, проте має дуже важливе політичне значення. Певна кількість провідних держав міжнародного співтовариства прагне створити стійкий політико-правовий режим і зміцнити свої політичні позиції на міжнародній арені. Створення нової держави — переконливий доказ утворення нового політичного режиму на певній території та виникнення загрози існуючому політико-правовому режиму регіону. Тому саме інститут міжнародно-правового визнання держав — інструмент впливу на держави, що утворюються. У зв'язку з цим, з метою уникнення зловживань та безпідставного тиску на нові держави, доцільно було б врегулювати на міжнародному рівні інститут міжнародно-правового визнання.

На жаль, обсяг даної роботи не дозволяє повною мірою розкрити передумови виникнення інституту міжнародно-правового визнання держав у різні історичні епохи, але це відкриває перед нами широкі можливості для подальшої наукової розробки проблем визнання держав.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Буткевич О. В. Міжнародне право Стародавнього світу. — К. : Україна, 2004. — 864 с.
2. Гринчук О. Періодизація розвитку міжнародного права. — Л. : Бібліотека Гринчука, 2007. — С. 1. — Режим доступу: [електронний ресурс]. — <http://www.grinchuk.lviv.ua>
3. Дмитрієв А. І. Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : навчальний посібник. — К. : Юрінком Інтер. — 2000. — 560 с.
4. Митина С. И. Посольское право эпохи эллинизма // История государства и права. — 2005. — № 5. — С. 4-8
5. Сергеевич В. Древности русскаго права : территория и население. — С. Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1909. — 420 с.
6. Скарпари М. Древний Китай. — М. : АСТ Астрель, 2003. — 292 с.
7. Тищик Б. Й. Історія держави і права Стародавнього світу. — Л. : Світ, 1999. — 384 с.
8. Фельдман Д. И. Признание в современном международном праве. — М. : Международные отношения, 1975. — 258 с.

Топільницький М. В. Витоки інституту міжнародно-правового визнання держав

Анотація. У статті розкриваються історичні передумови виникнення інституту міжнародно-правового визнання держав від часів династії Хань у Стародавньому Китаї до Віденського конгресу.

Ключові слова: міжнародно-правове визнання, державний суверенітет, міжнародні відносини, Тридцятирічна війна, Велика французька революція, юрисдикція, міжнародні конфлікти, Віденський конгрес.

Топильнитский М. В. Источники института международно-правового признания государств

Аннотация. В статье раскрываются исторические предпосылки возникновения института международно-правового признания государств со времен династии Хань в Древнем Китае до Венского конгресса.

Ключевые слова: международно-правовое признание, государственный суверенитет, международные отношения, Тридцатилетняя война, Великая французская революция, юрисдикция, международные конфликты, Венский конгресс.

Topilnytskyi M. V. Origins of the institute for international legal acknowledgment of states

Annotation. The article exposes the historical background of the institute of international legal recognition of States since the Han Dynasty in ancient China to the Congress of Vienna.

Key words: international legal recognition, state sovereignty, international community, Thirty Years War, the Great French Revolution, jurisdiction, international conflicts, Congress of Vienna.

Стаття надійшла до редакції 8.11.2010.